

بۆچی هزرکرنا فهلسه فی یا گرنکه؟

25-08-2025

جوان عزهت

فهلسه فه چییه؟

ئه گهر نه هه ندقین، فهلسه فه نابیته ناما هوشیارکرن و رزگارکرن. فهلسه فه، وهك پیناسه، زور پیناسه یان هه لدگریت و ده رگه هه کئی ریبازی یی به رده وامه بۆ ژیان و گشت ژیان مژوولی فهلسه فاکاریی یه، چۆنکو فهلسه فه دگهل دروست بوونا گه ردوونی هه ر هه یه و یا هه بووی. به لئ پیش هه ر تیرامانه کئی، فهلسه فه چالاکیه کا پنیوسته. هه موو ده مان د باز نه یا گۆهه رینئ دایه. فهلسه فه کۆچه ره کا گه ریده یه فهلسه فه فاکاریی دکهت، نه کۆ کارئ دیروکا فهلسه فی دکهت! ئانکۆ فهلسه فه خۆلقاندا که لتوور و سیسته ما یه. په یوه ندیا فهلسه فی ب نها فه یا گرئدایه، نه کۆ رابردوو و داها توو! فهلسه فه بۆ نها دبیته هیزا ئاشکه راکرنا واقعین ساخته و بۆ رابردوو دبیته دیروکا فهلسه فی و بۆ داها تووی ژئ دبیته سه ره هه قیا دامه زراندا فهلسه فا دیروکی. فهلسه فه، ل سه رده م و قوئاغین جۆدا جۆدا شکاندا تابوو و په یکه ریئن مه ژئ یه و هه ولددهت ل گۆر په رهنسپین نوو تابووین هزری بشکینیت و ستاتیکه کا تازه یا هزری دامه زرینیت. فهلسه فه نه ب تنن درۆستکرنا ئه قلی باژیر و گوومان و پرسیار و ره خنه سازین یه. به لکو دامه زراندا هونه ر و ستاتیکا/ جوانناسیا تیگه ه و بنگه هین ژیان و هۆشمه ندیا جفاک و ملله تا یه. فهلسه فه مرۆقه کئی درۆست دکهت، کو خوه دان وژدان و به رپرسیاری بیت. فهلسه فه هیزه بۆ سازکرنا ئازایه تی و بۆیریی. فهلسه فه تاکه که کئی خوه راگر و خوه دان ئه رک به ره م دئینیت، کو به رده وام پشتگریا راستین واقعی/ دۆره یلی بکهت خوه ژ سیبه را ئیدیۆلۆژیا رزگار بکهت. فهلسه فه به ره می چیکرنا تاکه کئی یاخی یه، کو به رامبه ر هه ر زۆلم و سته مه کا ده یته ئه نجام دان ئه و ئازادی و ویره کیه هه بیت، بیژیت: "نه خیر هه تا قیرئ به سه / کامۆ". فهلسه فه دامه زراندا و داھینانا چه مکا یه و

هه موو ده مان کار ل سه ر ئالته رناتیقیین نوو دکه ت. ئە گەر زانسته کێ رامن و به هایێ خوه هه بیت میتۆده کێ فه لسه فی ل پشت هه یه. ب گشتی فه لسه فه سه رکارا هه ر سامانه کێ یه. پرسیار ب بیرتراند راسل ده یته کرن، دبیزیت: فه لسه فه چییه؟ راسل به رسقی ده ده ت و بیژیت: "فه لسه فه ده وله مه ندرنا واته یه یی یه ژ وان تشتیین هیشتا ته سلیمی مه عریفا زانستی نه بووی، چونکو زانست نه و تشته نه وئ کو ئە م دبیین، به لی فه لسه فه نه و تشته یه نه وئ کو ئە م نابیین". هنده ک ملله ت ل سه ر خواندن و ئافه یین فه لسه فی ژیانێ به رده وام دکهن، به لی هنده کین دی هه نه ژیانێ بی خواندن و ئافه یین فه لسه فی سه رده در دکهن، نه مازه نه گه ر ملله ته کێ هیج و پره کیه ک نه بیت خوه نیژیکی جیهانا فه لسه فی بکه ت، وی ده می فه لسه فه ده یته چ واته یی، گه لو؟ نه ری فه لسه فه ب خوه ترس و بی به ره می یه، یان ژێ جفاک وه سا ب ترساندن ل هه مبه ری مژار و واته یین فه لسه فی هاتیه زمان؟!

ملله تین سرۆشت داگیرکری ب گشتی زانین و چه زکرن بۆ خواندن و دویقچوونا فه لسه فی وه کو وینه یه کی مرۆقی نینه، به لی وه کو وینه یه کێ ره هایێ بۆ ب بوونه کا داگیرکری هه یه؟ گه لو نه فه ژ چ جوړه نه قل ده یته؟ نه و نه قلی ل سه ر داگیرکاری خوه پیچای؟ یان ژێ نه و نه قلی ل سه ر هیژین ل دوازی و نه ریتێ کووله تی هاتیه پیقان و ره ها کرن؟ نه گه ر هه زرا فه لسه فی ل وان ملله ت و جفاکان هه بیت ژێ، هه زرده کم کو ریژه یه. د قی کیم ته ر خه مین دا، نه ز ده زرم، کو فه لسه فه نه راوه ستانندن و بی ئە ملاکیا ده م و جه و قالا هیایه، به لکو فه لسه فه وه ک زانستی هوشیارین سه نترالیا هۆشمه ندی و هه زر و گوهرینا ده م و جه و ئاراسته یین داگرتنا وان قالا هیانه، نه وین مرۆف، جفاک و ده وله تان ل جهه کێ ب تنی نه راوه ستینت و هیز و ئیراده یا پرسیار و خه ما دیارده یان نیشان ده ده ت. ب کورتی، فه لسه فه دامه زراندا تشتی نه هاتیه ب هاتا تشته کێ هاتی و نووخواز.

د سه رهه قیا قی شرۆقه یی دا، پرسیارهك خوه بههم دئینیت، ئەو ژێ ئەقە: گەلۆ ئەگەر فەلسەفە بۆ مللەتەکی داگیرکری و بندهست نه بیته جه وهه ری تیوریزه کرنی، ئەری وی دەمی یا نامادیه د چه مکی پراکتیکی دا ب بیته "ئیتیک - ئەخلدق" ئ کارا کرنی؟! دیاره ئەو جفاکین ل سەر هیژ و هۆشمەندیین ل دواز خوه دپیچن دگه هه، خالدا نه نیاسینا ئیتیک - ئەخلدقی، ئانکو ئەخلدق د وان جفاکان دا هیچ پیناسه یهک وه کو فەلسەفە و زانست نینه. ههتا کو ئەم د فەلسەفا تیوری و پراکتیکی بگه هین، پنیوسته شرۆقه سازی ل سەر رهوشت و رهفتاری کۆمه لایه تی بکه یین! رهوشت و رهفتاری کۆمه لایه تی راسته د هەر جوگرافیه کی دا خوه دان یاسا و تایبه مه ندیا خوه یا جیاوازه، به لی د نافع رهه نگ و که لتووری کوردی دا ئەق رهوشته یی گریدایه ب زیده تر بابه تی غه ریزه یین ره گه زی قه، وه کو نامووسا ژن و په یوه ن دین خیزانی و ده رقه ی خیزانی! ل قیری رهوشت و ئەخلدق دوو چه مکیین جودانه! رهوشت، گریدایی باشی و خرابیا کارمایا نه ریتتی مرۆقی وه کو تاکه که س ژ تایبه ت بۆ کۆمه ل و گشتی یه، به لی ئەخلدق وه کو ئیتیک / فەلسەفە و زانست، گریدایی شه پۆل، کارما، رهفتار، هه لویست، تیگه هشتن و به رپرسیاریا که سی بۆ که سی یه و ده ربازی خانه و نافه ندا گشت جفاکی ل سەر ئاستی مه عریفی و دادپهروه ری و سه ره به ستی یی دبیت ب تایبه تی سازیین خوه په روه ده کرنا سیاسی، ئایینی، ئابووری، کومه لایه تی. دیاره مه ئیتیک / ئەخلدق وه کو هزر و خواندین فەلسەفیانه وه رنه گرتیه، له ورا ئەم بوو دوو به شین سه ره کی دزفرین، ئەو ژێ "ئه خلاقی فیزیکی"، کو ئەم هەر تشته کی ل گۆر سنۆری دیارده یین زاهیری و فیزیکی دبیین و ب غه ریزه یین فیزیکی قه پابه ند دکه یین. "ئه خلاقی ده ستووری"، ئەو ژێ ئەوه، یی کو په یوه ندی ب نه ریتتی که لتووری و سیاسی و رهفتار و یاسایین گرتی یین جفاکی قه هه ی و پابه ند، کو به هایین هەر تشته کی به هایه کی فه رمانی یه! ئەو فه رمانه ب یاسایین قه ده غه کری قه گریداینه و ل سەر هزر و بیرین تاک و جفاکی ده یینه جی به جیکرن. هه تا قی جو ری رهوشتی کاریگه ری ل سەر بنگه هی هزر و فەلسەفا مالباتی ژێ کریه، کو بۆ هەر فه رمانه کی پیوسته باب ده ستۆری بده ت و ژ بنه مالن ئاغا بریارده ر بیت و خویندنگه هی ریقه به ر بریارده بیت،

هەتا ژ پارتى و ناڤەندىن دەسەلاتى و دادگەھى ژى حاكم برياردەر بيت. ئەڤە ب خوە ب خوە دروستكرنا سيستمە و مۆرالى تۆندۆتيزىي و هەلوهشاندا ياسايين ئيتىكى قەبوولكرنا جىاوازي و رەنگ و رىبازين نوو و هزرين فەلسەفە ناسى و بنەمايىن زانين و دامەزراندنا جفاكين مەدەنى يە، چونكو كەسى بنەست هەردەم سەردارى دكەتە سەروەرى خوە و دخوازيت جەوهەرى خوە ب داگيركرنى ب پىچبەت .

"ئەخلاقى پراكتىكى (كريارى)"، گرېدايى فەلسەفا مۆرالى يە ئەڤ جورە ئەخلاقە ب رەفتار و هەلۆيست و تىگەهشتن و بەرپرسيارەتيا تاكەكەس بۇ جفاكى يىن پابەندە. ئەخلاقى پراكتىكى ژ كريارا تايبەت بۇ كريارا گشتى دجيت. پاشى دابەش دببته سەر چەند بەشان مينا ئەخلاقى كۆمەلديهتى، جفاكى، سياسى، ياسايى، ئابوورى، هونەرى، پزىشكى و... هتەد. ياكۆ جەوهەرى فەلسەفى ب تيؤريزەكرنا كريارى قە ئاراستەدكەت، ئەخلاقى رەهاگەرى يىن پراكتىكى يە. پىدڤييه ئەڤ ئەخلاق، ئيتىكە، ل سەر بنەما و پىقەرپىن دەست نيشانكرنا مەعريفىا " بوون - زات و هوشياريا هۆشمەندىن " بيت. هەروەها مادەم كو مرؤڤ د ژينگەھى دا دژيت، پىدڤييه وەكو كريار ب ئەركى خوە يى ئەخلاقى راببەت و هەر تىشتى كو، هەيە وەكو هەيە ئەخۆينيت، بەلكو هزر و هەلسەنگاندنى تپدا بکەت و واقىعى وى بناسيت!

ئەگەر هەر ئيك ژ مە وەك تاكەكەس ب وژدانەكا پاك سەردەرىن دگەل تىگەھين كريارى بکەت، ئەز باوهرم هينگى دى كارىگەريەكا زور ل سەر ئەرك، رەفتار و ئەخلاقى پراكتىكى ژى كەت، بەلن ئەگەر مە بنەمايىن ئەخلاقى ب كۆمەلەكا بابەتین نزم قە وەك "چاوانيا رەفتاكرنا يى دى، عورڤين كۆمەلايەتى، ئەقل و فاكتەريين كلاسك و... " هتەڤە گرېدان ل وى دەمى واتەيەكا دى هەيە، كو مە بنەمايىن فەلسەفى وەكو لۆژيك، فيكر، ئەخلاق وەرنەگرتينە و ژ خوە را نەكرينە سەنتەر و پىقەرپىن زانست و پاراستنى. دقى مللى دا فەلسەفە دەيتە واتەيا پيشليكرنا ئەرك و مافان، پيشليكرنا ئەرك و مافان واتەيا پيشليكرنا ئەخلاق و كريار و دياردەيىن جفاكى يە. نەمازە د

ئەزموون و ژێدەرین ئەخلاقى دا پێدقییه مروف هەر تشتى ب جوانى هێژایى هەبوونى ب بینیت، هەتا وی رادهیى نەهیلیت نەهینین جفاکى کەلەکە ببن و واقیعی ساختە ب واقیعی نا ساختە بهیئتە ئاراستە کرن. گریمان دەمى زاروک رووبەرووی رەفتار و سەرەدەریه کا خەلەت دەیت، هینگى ئەو زاروک ئیکسەر هەست ب کیماسیا نەبوونى دکەت، ئانکو د نە ئاگەهى یى وی دا نینگەتیقى رۆلى خوە دبینیت، بۆچی؟ ژبەرکو د سیستمى پەرودەدا خیزانى دا پەرودەیا فەلسەفى نینە، کو زارۆکى فیر بکەت ناکوکیا خەلەتى یى دروستکرنە ب نیاسینا واقیعی راست. هەرودەها بەرامبەر ئارەزوین زاروکى جورەکى کیماسیکرنا ئەخلاقى هەیه، ژبەرکو ئەخلاق د کەلتوورى پەرودەیا خیزانى دا پێقەرەکە گریدایى کار و پیکهاتەیین ژيانا دەرەکى یه، نە گریدایى تایبەتمەندیا کەسى یه! لەورا هەتا سەرەدەریا ماموستایى دگەل قوتابى، سەرەدەریا دەزگەهى دگەل پەيوەندیین ناخوہى، سەرەدەریا ریفەبەرى دگەل کارمەندى و سەرەدەریا سەرکردەى دگەل هاوہلختى و جفاکى، سەرەدەریا نفیسکار و روشنبیری دگەل سیستم و تەکنیکا بیاقین بریفەبرن و ئاقاھین کەسى و... هتەد، سەرەدەریه ہزرکرنە فەلسەفا زاتى بۆ فەلسەفا رەھایى نەبیت، هەلبەت دى کەلتوورى ترس و سەپاندنى خوہ سەرەدەست و زال کەت. ئەگەر بهیئە سەر خالە دورھیل و ژینگەها، کو ئەم تیدا ژین سەپاندن و ئاراستەکرنە ہندەک خالین نەرىتى و لادان و ترساندنا بنگەھى فیکر و فەلسەفى هەیه، گەلو بۆچی ئەف تاوانبارى یه یا بەردەوامە کو تاکەکەس ب ہزرکرنین خوہ سەرەست نەبن؟ گرنگە دگەل ہزرین کو مى ژيانا خوہ سەرەدەر بکەن! ہزرا کو مى وی دەمى یا گرنگە دەمى دگەل ہزرا زاتى تاکەکەسى یه کبوونا ناکوکیان دروست دکەت. هەر دەمى ناکوکى د ناقبەرا تاکەکەس و جفاکى سەرھلدا و یه کبوونا وى پەیدانەبوو، هەلبەت دى لیکدانا توندوتیژى و دابران و دەروون نەساخى جھى وى گرىت، ئەفە ب خوہ ب خوہ نە ہزرکرنە فەلسەفەکارى یه، بەلکو کۆشتن و مرندنا فەلسەفى ب واتەیا مەعریفى یه. ژ لایەکى دى فە، خزمەت گەھاندنە ب مراندنا کەلتوورى پرسىارى و فەلسەفا تیکدانى. ئەف ہزرا کو ریکى ل بەر پراکتیکا ئازادین دگریت، رېگریه ل هەمبەر مەژى و دەروونى ئازادا! مرن ب دوو شیوازان هەیه، مرنەک دەمى

مرۆف د راوهستیانا دەم و جە و پراکتیکا خوە دا دمريت، هیچ و ههست و داھینانەك بۆ سازکرنا ژيان و رزگاريا مرۆف و مرۆفایه تیئ نه بیت و نه بیته بوونه وه ره کئ د ناخوهیا خوه دا خوه دان دیرۆك و سه ریھاتیا زیندیبوون و رزگارین. مرنا دی ژئ، دەمی دگەل دەم و جھى ب قالدهی دبیته مهقانی گەردوونی. ل قیئری کاری فەلسەفی ئەوه مرۆفە کئ زیندی بهرهم بینیت، له ورا "سۆکرات" ژ میژە دەر باره ی دیالیتیکا ژيان و مرئی گۆتیه، "مرنا که سین دمرن کیشه نینه، به لکو مرنا که سین قالد مینن ساخ کیشه یه". ئانکو، مرن ب واته یا فەلسەفی گە هشته ب هۆشمه ندیا ئازاد و هۆشمه ندیا ئازاد گە هشته ب پاراستنا تیگه هشتین نه قلی، چونکو ئەقل ئازادیی بهرهم دئینیت و ئازادی ژئ ئەقلى ژ هه موو وان سیبه ر، کود، سنۆر و تابووین خوه کوشتنی رزگار دکەت. ل گوره هزرا سۆکراتی، دیاره که سین قالد دمرن، بار و کیشه یین خوه بۆ که سین ساخ ده یلن، به لئ دەمی ئەو که س ژئ وه راری د ژيانی دا نه کەن، پرسیار ئەوه گە لۆ هینگئ کی هه یه، بیته ئەنجامی تیگه هاندن و ل بارکرنا جیهانا فەلسەفی یا وی جفاکی و وی ملله تی؟!.

فەلسەفه، زمانه کئ جیاوازه، بهری فەلسەفه ژ پرسیار کرن و هزر کرنی دەست پی کەت، چالاکیه کا هزری یه. ئەرشیفه بۆ تومار کرنا به یاین لۆژیکی. زمانئ فەلسەفی زمانئ لیکدان و دروست کرنا ره خنی یه. ره خنه ب خوه ژئ راهینان کرنا ره فتارا یه مه فیردکەت کا چاوان هزر بکهین و پرسیار بکهین، ئەری کا فەلسەفه ب خوه چیه؟ چاوان فەلسەفی د ژيانا خوه یا روژانه دا پراکتیک بکهین؟ ههروه ها بهایی جوانیا فەلسەفی د چ دابه؟ ههروه ها فەلسەفه ل سه رچ ئافا دبیت؟ بۆچی جیهان هه موو مژیلی ئاشکه راکرنا نهینین فەلسەفی یه؟ ژلایه کئ دی قه، ئەری مرۆفی ئەو به ها و زاینه هه یه، کو دناف جفاکه کئ نه سه قامگیر دا وهك مرۆف بژیت؟ یان ژئ مرۆفی ئاگه ه ژ چ بنه ماین فەلسەفی و ئەخلاق نه بیت و خوزی و که سه را مرۆفی به رده وام پراکتیکا وی بیت؟ د زمانئ فەلسەفی دا گرنگ نینه کا چ د ژيانا مرۆفی یا روژانه دا رویددهت، به لئ یا گرنگ هزر کرن و

پرسیار کرنا مرۆقی بۆ وئ بوویهری یان وی واقیعی یه، ئەوئ رووبهروی ههست و دەر وون
هزر کرنا مرۆقی یا رۆژانه دبیت!

ئەف بەرجهسته کرنه بۆ پتر زانیاریبوون ل سەر کومفه کرنا پرسیار کرن و خوه زانه بوونا مزارین
کوور یین فەلسەفی کارهکی ئاسان نینه، ژبه رکو فەلسەفه ناھیلیت مرۆف ب نە زانین و
نە زانه بوونی ژبانئ بخوینیت. ئەرستۆتالیس ژ کەفن گوئیە، "فەلسەفه زانینا ئەگه را یە".
ئە پیکۆرس ژئ ب پینگا قەك دی چوو یه پێش و گوئیە، "نە سه قامگیریا جفاکی، ئەگه ره بۆ
سەرهلدانا فەلسەفی". ئانکو، دەمئ تیکدان و راسییزم و ئالۆزی و نە ئارامی د ناک جفاکان
دروست دبیت، فەلسەفه رۆلی ئەگه ر و پرسیارئ سەر ئاک دکت و هزرین جۆدا جۆدا دەینە
پێش، ژ بهرهنئ ئەو راستیا پراکتیکا ئەخلاق دیاردکت راستیا فەلسەفی یە. بەلئ تشتئ خوه د
فەرهنگا جفاکی کوردی و تەف جفاکان دا نە بینیت، مخابن نە باوەر پیکرنا فەلسەفی و کیم رۆلی
و نە تیگه هشتنا زانستئ فەلسەفا ئەخلاق یە. چونکو، پەرورده نە بوویە ئەو بنگه ه یئ کۆ
هۆنەرئ ژبانئ فییری تاکه کەسی بکت. هەرورەها جفاکی کوردی، بەر دەوام د ناک جوگرافیه کا مان
و نەمانئ دا ژیا یه و دەر فەتە کا تەندروست نە بوویە، هەولا دامه زراندا تەکتیکا فەلسەفی بدەت.
لەورا د ئەنجامدانا ئەرک و بزاقین خوه یین نیشتمانی ژئ دا نە شیا یه سەر دەریه کا فەلسەفه کاری
دگەل پلدن و پێشەرین خوه یین دەوله تدارئ و رزگار یئ بکت. سەرەرای قئ هەژاری و مولکدار یئ
ژئ، زوربه یا جارن بوویە قوربان یئ وان تیگه ه و سالۆخه تین په یوه ندی ب بیر کرنا فەلسەفی قە
نەبیت.

ئەگه ر خواندنه کی بۆ دوور بکه یین چ جفاکان هندی جفاکی یوونانی کاریگه ری ل سەر روشنگه ریا
فەلسەفی نە کریه و نە بوویە. فەلسەفا یوونانی نھا ژئ هەمان بیرو مەبه ستین وئ د زفرنه ناک
جیهانا فیلۆسۆفان دا ب تایبه تی پشتی قۆناغا مودیرنیزمئ ئیدی تاکئ رۆژئاقا هەتا راده یه کی
فییری به ها و پرەنسیپین فەلسەفی بوو ب سایا شکاندا گەلە ک تابوو و سینۆران تاکئ رۆژئاقا

گه هشته زیده تر ئاستی ئە خلاق و هزرکنا فهلسه فی. هزرکنا فهلسه فی ده رئه نجامی کسه یین جفاکی، فه رههنگ و پراکتیکا فهلسه فی یه. ب تایبه تی ل سالا 1823 ده می تیگه هنی مودیرنیزمی د فهلسه فا "هیگل و کانت و مارکس و قیبه ر و ... دا سه ره لدای"، فهلسه فه یه کا دی یا تازه ژ نوو قه هاته دامه زراندن. تیگه هنی مودیرنیزمی دنابقه را سه رده می کلاسیک و سه رده می ناقین دا گرنگیه کا زور دا به رفه رهه بوونا جه مسه ری ته کنیکا پراکتیکی دهه موو بووار و بیافین ژ یانی دا. هه تا ئەف دارستانین ژ بۆ پاراستنا ساخله میا گیانه وهه ر و سه روشتی ژینگه هنی ژ ی هاتینه دروستکرن په یوه ندی ب سالوخه ت و تیگه هه شته نا فهلسه فا جفاکی قه هه بوون، چونکو جفاکین مژوولی کارئ فهلسه فی کریارا ئە خلاق ب پاراستنا ژینگه هنی و پاراستنا جه وهه ری مرؤقی قه گریدان. له ورا هه تا ئە فرو ژ ی د جه وهه ری که سیین فهلسه فه ناس دا دوو بنه مایین گرنگ هه نه، مروف تیدا نیزیکی شه نگه ستی خوه یی خۆبوونی دبیت، ئیک: "بوونا مرؤقی وه کو ئە رک و ماف"، دوو: "کارکرن ل سه ر پیه ره ریین چیکرنا مرؤقه کی ئیتیک ناس". ده وله تین بنگه هین فهلسه فی بنیاسن ل سه ر میتودین ئیتیکی / ئە خلاق ریقه به ریی دگه ل هه ر قوناغه کا ژ یانی دا دکهن، ب تایبه تی پسپوریا زانستی ئە خلاق، یاسایی و هزری د گه شه کرنا ئە ده با مرؤقی دا هه لسه نگیین، ههروهه ئا فاکرنا شه ره زایان ب ریکا خواندین فهلسه فی د ره وانبیزیا بوویه ری کومه لایه تی، جفاکی و سیاسی دا، ئەف فهلسه فه شیا هه تا ناسته کی بنه مایین جوانی د ره فتارا مرؤقین کاراکته ر ناس و فهلسه فه ناس دا بخۆلقینیت. دیزانی فهلسه فی، ئەو هوشمه ندیه دروست کر، کو تایبه تمه ندیین ئە خلاق په یوه ندی ب ره فتاری که لتووری قه نینه، به لکو په یوه ندیا ئە خلاق په یوه ندیه که گریدای ره فتار و ب که لتووورکنا مه عریفا "زاتی مرؤقی بۆ بابه تی مرؤقی" قه هه یه. ئە قه تیرا هندی که ت، کو مرؤق وان دیارده یین زیان و تیکدانا پرسین فهلسه فی و فهلسه فا دیرؤکی دکهن، ب هووو و کووری بخۆینیت و پرسیارین گرنگ د مه ژیی خوه دا بئازرینیت و بگه هیته ئە رکئ به رپرسیاری و دگه ل خوه بیژیت، گه لۆ کی به رپرسیاره ژ چیکرنا پره نسپ و سالوخه تین ئە خلاق یین مرؤقی و جفاکی؟ دیسان کارئ یاسا و نه ریتین کومه لایه تی یه، به رهه قییا سیسته مین مرؤقی بکه ن، یان ژ ی

کار و ئه‌رکێ مرۆڤا یه وان یاسا و نه‌ریتان ل سه‌ر بنه‌مایێ فه‌لسه‌فا ئه‌خاڤی / ئیتیککی و مه‌عریفی
ئاڤا بکه‌ن؟

بۆچی فه‌لسه‌فه؟

هه‌ر ره‌خنه‌یه‌کا هه‌بیت پێدقی ب ئه‌قلی ره‌خنه‌یی هه‌یه، داكو ستراتیژیا ژيانی د بیاڤی ره‌خنی دا
خوه به‌ره‌م بینیت، ده‌می ئه‌م ژيانی ب گرافتا هه‌زی نه‌خوینین، تیکستین وی ژى نابنه میکانیزمین
به‌ره‌مئینانا هه‌زکرنی، چونکو دیرۆکا ژيانی دیرۆکا هه‌زکرن و چاڤدیری و لێگه‌ریان و هه‌فرکی
یه. فه‌لسه‌فه ب خوه ژى د هه‌فرکیا فی دیرۆکی دا، پیکوله‌کا گریدایی ئه‌قلی دیرۆکی یه .

ئه‌قلی ره‌خنه‌یی ژسۆکرات هه‌تا گه‌هتیه‌ته بوونا کانت "ره‌خنه‌یا سینور و شیانین زانینی" یه وه‌ک
لێگه‌ریان ل بوون و ره‌خنه‌یه‌کا نوو سه‌رده‌ست بوو، "ئه‌قل و ئازادی" ژ ده‌ستپیکرنا دیرۆکا
دیالیکتیکا هێگلی سه‌رده‌ست بوو، نه‌مازه دیالیکتیکا "سه‌ردار و کووله" د خواندنا هێگلی دا که‌فته
به‌رووکا هوشیاریی، کو کووله "کووله" که‌سیکه ترس ژ ژيانی هه‌یه، وی‌ره‌کی نینه خوه ده‌ربازی
راسته‌قینه بوونی بکه‌ت، کووله دخوازیته ته‌سلمی غه‌ریزه‌پین ژيانی ب بیت و دانپێدان و
گه‌وره‌بوونی ب خوه‌دانێ خوه سه‌ردار "حاکم" ی بده‌ت. ده‌می کووله دکه‌قیته ژیر دانپێدان و
سه‌ردار بوونا ده‌سه‌لاتا خوه‌دانێ خوه، هوسا هه‌ست پی دکه‌ت کو یی رزگار بووی، به‌لی ترس و
زالبوونا غه‌ریزه‌پین وی وه‌دکه‌ن ئه‌و دپێژی ب کاروانی خوه‌دانێ خوه بده‌ت. هێگل
دپێژیته "جه‌وه‌ری کووله‌یی جه‌وه‌ری کارکرنی یه و جه‌وه‌ری خوه‌دانێ کووله‌ی "سه‌ردار" ئ
کووله‌ی جه‌وه‌ری مشه‌خۆری یه "کووله ده‌می کار دکه‌ت زێهن و ئه‌قلی وی فی‌ری زانینی دبیت،
کووله ب واته کارکرن و هه‌زکرن و ده‌ستقه‌ئینانا زانینی د فه‌لسه‌فا هێگل دا، دبیته ئه‌گه‌ری
دروستکرنا شارستانیه‌تی و دیاره ب فی پێڤانی سروشتی کووله ب سروشتی گۆه‌رینا جیهانی
یه. د هه‌زا هێگل دا که‌سی کووله "د جه‌وه‌ری خوه ده‌وله‌مه‌ندترینه، چونکو دگه‌ل کارکرنا خوه

لقين / جوولهيا گۆههرينا جيھانى دروست دکەت، بەلى خوەدانى کوولهين دجهوههري خوە دا هەژارتيرينه، چۆنکو ب تنى خاوەندارى و بەرخوهرى و تەمبەليى دروست دکەت و سرۆشتى وى لقين / جوولهيا گۆههرينا جيھانى دروست ناکەت". کووله هەتا قيرى دزانيت و هوشيار دبیت، کۆ يى بندەستە و بى دەسلەتە، بەلى ل گۆر "فەلسەفا هيگل" ئەو بەردەوام خوە ب بەهانەيان رازى دکەت و بۆ هەر پينگاقە کارگار يى بەهانەيىن ئيديۆلۆژيى دئينيت، وەکو "ئيديۆلۆژيا لۆگۆسى، ئيديۆلۆژيا گۆمانى، ئيديۆلۆژيا ناگەهمەنديا خەمبار". يا لۆگۆسى پشت بە ستنى ب وەهما ئەقلى دکەت نەکو هەقىقەتە ئەقلى، يا گۆمانى پشت بە ستنى ب راستيا واقيعى ناکەت و واقيعى ب سيبەرا گۆمان دبينيت، يا ناگەهمەنديا خەمبار، مرۆف وینەيى خوەدایى ژ هەميه کيى بۆ هەندەکيى دکيشيت. ئەفە يە وەدکەت کو ديا لېکتیکا "سەردار و کووله"، "هەژار و دەولەمەند"، "سەردەست و ژير دەست"، "باش و خراب"، "جوان و ناشيرين"، "ستەمليکرى وستەمکار" و... هتد بەردەوام بيت. ئەقنى خواندنى کاروانى بۆچى فەلسەفە بەردەوام کر، هەتا دانپيدان ب گەرميا هزرا شيلينگ، ماکس قيبەر "هزرکنا ياسايين زانستى" چەندين فەلسەفین دى نوو مينا هۆسپيريل و هايديگەر و... هتد شيا پيکئینانا هوشيارين و هيذا هزرى و وەرارا هزرى د بياقنى ژيانى دا بەتە پيش. پرسيارا کو ناراستە دبیت ئەو، گەلو مە ژيان ل سەرچ فەلسەفە بەرەم ئینا يە؟ بۆچى فەلسەفا مە نە بوو فەلسەفا ژيانى؟ بۆچى بوو فەلسەفا ويرانکرن و خوە رووتکرنا ژيانى؟ ئەرى ئەف ويرانکرن و دژە فەلسەفە ژ کيفه هات و چاوان پەيدا بوو؟

ئەف پرسين هەرە گرنگ ماف ل سەر هەر تاکەکەکى خوەدان ئەرک و بەرپرسيارى هەيه کو بەرسقان ژ مەژيى خوە وەر بگريت. دەمى ئەم وەکو تاک و جقاک هەموو پيکھاتە، بوار، بنەما، بها و پرەنسيپن خوە يين زانستى ژيانى رادەستى مەژيىن بچوويک و هزر و کەسپن بچوويک دکەين، هەلبەت وى دەمى هزر رولى ئەکتيفنى ژيانى دى دابەشى دوو خالين سەرەکى يين نە کاراکرى بيت، ئەو ژى ئيک: "ئەو تشتين د مەژيىن مەزن دا پيويستى ب گۆههرينا ژيانى هەي ب ريکا

مه ژيین بچوویک دئ خراب و ساخته و هه لوه شایي بن". دوو: "ئه و هزر و هه ستین پاک ب ریکا هزر و هه ستین نه پاک و لحواز دئ که فنه بهر تاوانباریا دادگه ه و قوناغین دژوارین زانست و فهلسه فی". وی ده می ژیان ئی دپرسین خوه یین بوونی دا به رامبه ر وان مه ژيین ساقا دئ به ره ف دوره یله کئ بی سهر و سیما و قالاها گرفتین هزری و فهلسه فا دیرۆکی چیت. به لی یا ژ وئ گرنگتر ئه وه هه تا بزانی و نه گهر و به رسقان وه ربگرین کا بۆچی فهلسه فا مه نه بوو فهلسه فا ژیانئ؟ پیدقییه هه ر که سه ک ژ مه فی پرسئ ل خوه بکه ت و بیژیت، ئه ری چاوان و ب چ ریک ئه م دئ شین قان گرفتین کو ئه قلی نه فهلسه فی و فالد پيشکيشی مه کرین، چاره سه رکه یین و هه ولا دامه زراندا فهلسه فه کا نوو بۆ قئ ژيانا نه به ره م هاتی ده یین؟

به ری کو باژیرئ ئه سینا بیته بنگه ه و سه نترالئ فهلسه فی، پیدقییه ئه م وه ک جقا کین روژه لدتی قه گه ری نه ده رکه فتنا دیرۆکا فهلسه فی. کو سه د سالا به ری نها "سولتان جه لدله دین مه لک شاه" دگه ل دوو کاریکته ریین دی ل سهر ده می خه لیفا ئه باسی ناوه نده کا خواندنئ ئاقا دکه ن، هه ولدده ن ل باژیرئ به غدایئ وان په رتوو کین گری دای هزرا فهلسه فی ب تایبه تی فهلسه فا وان چه کیمین یوونانی دگه ل فهلسه فا "سوکرات، پلادتۆ، ئه رستو" وه رگیرن سهر زمانئ عه ره بی. وی ده می دیا لۆگین فهلسه فی ل باژیرئ به غدا په ییدا بوون. ئانکو پرسیارا بۆچی فهلسه فه گرنگه؟ قه دگه ریته سه رده می میراتی درۆستبوونا پرسیارین بوونگه رایئ / ئه سلئ بوونی، زانستین سرۆشتی گه هشتن ب زانستین مرۆقی ل سهر ده می هیلد چیا یین زاگروسی بۆ ناهه ندا گریکا که فن و رۆمایئ و... هه ت، چۆنکو ل وی چاخ جۆگرافیین که فن ب که لتوورئ قه بوولکرن و جیاوازیا هزران و سیسته مکرنا جقا کین مرۆقی قه مژوولبوون، کو گرنگه واته بۆ فهلسه فا مرۆقی هه بیت. ب کورتی، ژ دایکبوونا فهلسه فی ژ دایکبوونا مرۆقه کئ هوشیاره. هوشیاریا مرۆقی وه ک سه نته ری دا هینان و مودی رنبوونی یه. مرۆف، د خواندنا سۆسیۆلۆژین جیهانی دا ب واته یا سه رده می تازه یی دیرۆکا مودی رنبوونی ده اته پیش و هه تا نها ژئ هه مان ره نگ و میتۆد و شارستانیه ت د ناق

دیروکا فهلسه فا مرۆقايه تين دا هه يه. ئه و چه مکی کۆ، مه عريفه به ره ف قوناغا پيشكه فتنن بری په يوه نديا جفاکين گشتوکالی بۆ قوناغا سازکرنا پيشه يا جفاکين پيشه سازين و گه هشتن ب ئابوورئ دهوله تئ بووينه. ئه فه به ره مداريا دروستکرنا باژيري ب واته يا سيستم و ريکخستن و مه ده نيته دکه ت.

باژير وه ک زمانه کئ مه عريفی

پرسیار ل قيرئ ئه وه، گه لۆ دئ چاوان زانين کۆ باژير نيشانه که ژ تيوريزه کرنا موديرنبوونئ؟ وی چاخئ کۆ باژير بوو به شه ک ژ تيوريزه کرنا ديارده و بوويه رين ژيانئ و ژ دايکبوونا زورترين به ها و پرهنسييپن مرۆقی، هينگی يا ره وايه، کو مرۆق د واته يپن خوه يپن ژيانئ دا ئاراسته بيت. چونکو، باژيري په يوه ندي ب هزرکرن و ره فتار و تازه بوونا هوشمه نديا مرۆقی قه هه يه. باژير ل سه ر دروست بوونا بنه ما و پيقه رين ئيتيکی - فهلسه فی - ديروکی، به ره مه ئ دروستکرنا شارستانيه ت و دامه زراندا نيشه يا ئازادی، مه ده نی و مافه ره ره، دادپه ره ره، ديمۆکراسی، رۆشنگه ری، زانست، هۆنه ر وئه ده بيات، هۆشياريا نه ته وه ی، جفاکی، سياسی، ئابووری، خۆه شگۆزه رانی، تيگه هشتنا بنه مايپن سيکوۆلاريزم، به ها و پرهنسيپ و فهلسه فا ژيانئ ب گشتی قه هه يه. ئیک ژ به ره مه يپن گرنگين باژيري ئه وه "تاکه که سی ئازاد ل دايک بيت". هه ره وه ها "زمانه کئ ره سه ن و رووناک ژ دايک بيت" ژبه رکۆ په يف و زمان سنۆرين جيهانه کا باژيربوونئ يه. کا چاوان وینگنشتاين گۆتی، "گرنگه په يف و زمان هه موو ده مان بار هه لگرين راسته قينه بوونا بوويه ران بن". وه سا گرنگه باژير ژي بنه سه نته ر و ئال دفين گۆه ره رينا زمانه کئ پاک و رۆشنبير و ره سه نی. ديسان "پيشه يا پيشه سازين ژ دايک بيت" ژبه رکۆ رۆل و سه ره به خوه بوونا تاکه که سی ژ دروستبوونا داها ت و ژيانه کا سه ره به خوه به ره هم ده يت دقئ مللی دا پيشه سازی ده زگه هه کئ نۆی يئ موديربوونا فيکر و ره فتار و هه لويست و به رپرسیاريا نه رک و مافين تاکه که سی يه. باژير گرنگه ب هه موو واته يه کئ

قه، وهک پرۆسهیا سازکرنا ره خنه و دیالۆگ و درۆستکردن و بهرهمهینانا کریارین فهلسهفه کاری بیت. ههردهمێ فهلسهفه و زمانی دیالۆگ هه بوو، وی چاخێ جیاوازی و قه بوولکرنا یێ دی ئی دێ بیته نیشانهک ژ نیشانی سازکرنا به هایین باژیرقانی .

داگیرکرنا فهلسهفی

ههلبهت فهلسهفی نه ب تنی ژیدهری خوه ل ناوچهیین روزنافا و نه سینا و ناسایایی وهرگرتینه، بهلکو فهلسهفه پیش ههزاران سالا ژ زاردهشتی کال و میزۆپۆتامیایی و زاگرووس سهرووکانیهکا دهوله مهند بوویه. نهگه ر بنیرین د نای ناههروکا نه ده بیاتا دیرۆکا کوردان ئی دا که سین خه مخور مینا "خانی و جزیری و نالی و قانع، حاجی قادری کویی و... هتد ئه فان زور گرنگی ب خواندنا فهلسهفی و تیورین فیلسوفان دایه و دامه زانندنا تیکستین خوه دا شیاینه بینه به شهکی سهرهکی بۆ دروستبوون ب که لتووکرنا نه ده بیاتا کوردی ل سهر هیلا زمانی فهلسهفا نه ده بی. ههتا د بیاتی دیرۆکی دا وهسا دیاردبیت "سوهروهردی" نه و کاریکتهری کورد بوو شیا فهلسهفهکا زهکی د زوربهیا بواران دا بخۆلقینیت. نهگه بیژین بۆچی فهلسهفا وی بناتی فهلسهفا نور/ نیشراق دهیته بناقکردن؟ ژ بهرکو "سوهروهردی" زور گرنگی دایه بیاتی فهلسهفا تاک، جفاک، سیاست و حیکمهت ههتا شیوازی فهلسهفا وی ل سهر بنگه هێ بریقه برنی دهیته به رههم و د گرنگیا فهلسهفا وی دا نه و پیکهاتی بوویه مه رجی سهرهکی نه و بوویه، کو وهک ههزا پلادتوونی، شاه پهدا بن و گرنگه شاه د پیکهاتا جفاکی دا وهکو فیلسوف ریقه بهریی بکهن. هه ر بۆ نمونه، دهوله تا ئیرانی بنگه هێ خوه یی شاهین شاهی ژ قی تیژی وهرگرتیه، به لی ریقه بهریا وی دووری به ها و پره نسیپین فیلسوفی و فهلسهفه کاریی یه، به لکو ل سهر پیقانا بنگه هێ سته م و سته مکاریی هه و له کاریا جفاکی دکهت. ل قیری نه گۆنه ها که سین فهلسهفه کاری یه، کو فهلسهفا وان بکه قیته خزمهتا داگیرکاری و توندرووی و زمانی سته مکاریی دا، به لکو گۆنه ها نه قل

و تیگه هشتنا گۆتارین سیاسی و سیستمی حوکمرانیا سیاسی یا دهوله تدارى یه. ده ما کو خواندین فلهسه فی د بهر ژوه ندین خوه یین تایبهت دا بکار دئین و درێژه یی ب کاروانی خوه دهن! ئیک ژ میناکین بلندیین شارکارین فلهسه فی د ناک فلههنگا فلهسه فا کوردی دا، سۆهره وهردی بوویه، به لی گه لۆ بۆچی مه سۆهره وهردی نه خواند و فلهسه فا وی ژ خوه را نه کره به رهه م و شاکاره کی زیندی یی ژیان؟ هه تا نه فلهسه فا سوه ره وهردی دنا فلههنگا فارسی دا بوونا خوه هه یه، نیزیکی سه د و بیست پهرتوکین وی ل سه ر مژارین فلهسه فی یین جودا جودا هه نه. گه له ک گرنگی ب فلهسه فا روناکی و مه عریفی دا یه د تیکسته کا خوه دا دبیزیت: "مرۆف ب مه عریفا تیوری تنی ناگه هیته هه قیقه تا مه عریفی، به لکو پیویستی ب ئەزمونا مه ژى و گه هشتن ب پراکتیکا نافه روکی هه یه". ههروهه ل سه ر ئاستی موعته زیلی ژى فیلوسوفین جودا هه بوونه، ئانکو نه ب تنی قان که سان فلهسه فه ب په ره کا مه عریفی د ناقه را مرۆف و جفاک و دهوله تی دا چیکر، به لکو به ری ئیدیۆلۆژیین ئولی عه ره بی په یدابیت، فلهسه فه ب ریکا فارابی و ئیبن سینا و گه له کین دی تر ب بزاق و میتودین خوه یین فلهسه فی، تیکه لی جیهانا رۆژه لاتی بوو. هه ر بۆ نمونه، فارابی دگوت، "فلهسه فه سه رکارا ئۆلایه، چونکو فلهسه فه ژیدهری فیکری یه، به لی ئۆل ژیدهری وه حی یی نه". ئیبن سینا، ژى ب هزره کا دی گوت، "فلهسه فه نه دژی ئۆلی یه، به لکو ئەوا راستیا واقیعی ئۆلی دگه هینیته مه فلهسه فه یه". هه ر ئیک ژ وان ب هزرا خوه شیا تیکستین فلهسه فی دامه زینن. به لی ئەو تشتی کو بوویه پیگیر ب سیداره دانا فلهسه فی ل قان ده قه ران هیشتا ژ تیکستی غه زالی زربار نه بوویه، ئەوی فلهسه فی دکهت زندهق و کافره! پرسیار ئەوه ب کیژان لۆژیک زندهق و کافره! وه کر کو هه ر تشت نه ل قان ده قه ران راسته ری تاوانباری و سیداره دان و ویرانکرنا فلهسه فی به ییت .

کیشه ئەوه، کو هه تا نه جفاکین رۆژه لاتی و ب تایبه تی جفاکی مه کاریکته ره کی مینا قان کاریکته را ب گرنگی ناسنه کریه و نه خواندنه. ئەم هزرده کین، فلهسه فه ته نه به رهه مین جفاکین

ژ بهر چ فهلسهفه؟

ئهف پرسیارین سارتهری "نقیسین چییه؟ بۆچی دنقیسین؟ بۆکئ دنقیسین؟" دههردمهکئ دا ئهم دشین مفایی ژئ وهربگرین و بگههینه بهرسقین خواه یین دروست، چونکو نقیسین و فهلسهفه دوو بنگههین زیندیین جفاکانه. ژبلی قئ چهندهئ فهلسهفه ب خواه ژئ وهکو ئورگانهکئ زیندی پهیوهندیهکا راستهقینه دگهل جفاک بۆ جفاکی ههیه. ژلایهکئ دی فه، هندی ژیان ههیه گوههرین ژئ دئ هه بیت، ل سهروئ گوههرین فهلسهفه ژئ پرس و پهیوهندیهکا گریدایی بوون و ئاستن مرؤقاهیی یه. مرؤف د بنگههئ فهلسهفهئ دا راستی گومان و پرسیاران دهیت، دهمئ ئهم وهکو تاک و جفاک ل سالیین چووی دزفرین و هزر د بهرهه مین سالیین نها و نوو دا دکهین دبیت بۆ مه کومهلهکا پرسیاران پهیدابیت، گهلؤ ئهف رهوشا نها ئهم تیدا دژین، بهرهه مئ چ جوره ئهقلهکئ بوویه؟ یان بهرهه مئ چ جوره سیاست و فهلسهفهکئ بوویه؟ چیدبیت هزرا دوهی وهکو یا ئهفرو نه بیت، بهلئ ل گور تیگه هشتنا هزرا فهلسهفه یا باش نینه، ئهگه ئهفرو هه مان ئه نجامئ ئهقلئ دوهی بیت!

ل سهروئ باوهرین فهلسهفه هزرا ئازاد دخوازیت، بهلئ هه رکهس و هه رکهلتوور و جفاکهکئ د قوناغین ئهقلئ سهربهست و ئازاد دا نه بوری بیت، هزر و ژیان سهربهست ناخوازیت. سارتهر ئهو فیلؤسؤف بوو یئ کو باوهری ب فهلسهفه ئازادی ههیی، د پهرتووکا و یژه/ ئهدهب چییه؟ دا دبیزیت: "پیدقییه قهلم د خزمهتا هزرئ دا بیت و هزر ژئ د خزمهتا مرؤقی دا بیت". کا چاوان ئهو وهسا دبیزیت، ئهز ژئ ب قئ تیکستئ هه قدهنگا هزرا وی مه و دبیزم، گرنگه فهلسهفه ژئ د خزمهتا هزر و تیگه هشتین تاکئ مرؤف دا بیت و هزر و تیگه هشتن ژئ د خزمهتا ژیان و جفاک و مرؤقایه تیئ دا بن .

دا بزفرينه پرسيارا خوه ژ بهر چ فەلسەفە؟ ژ بهر ئەمانەتپاريزيا زانين و ياسايى ل هەمبەر پاراستنا ئەرك و مافين مروقى. ژ بهر ناشكەراكرنا هيزا نەپاك بەرامبەر هيزا پاك. ژ بهر دامەزراندنا سەقامگيريا جفاكى، ژ بهر نەهیلانا هزرين تۆندوتيز و ستەمكار. ژ بەر نياسينا ناكوكيپن دورهييلدن. ژ بهر رزگاريا تاكى ل هەمبەر تارى و زۆلماتا ژيانى. ژ بهر نازاديا تاكەكەسى وهك مروقهكى سەربەست و بەرپرسيار. ژ بهر خواندين ئيتيكي و وژدانى يپن مروقى ل هەمبەر مافين مروف و جفاك و مروفايه تپن. ژ بهر دامەزراندنا دادپەروەرى، ديمۆكراسيا حەكىم. ژ بهر نەهیلانا قريژين سياسى و دەسەلاتدارين بى زانست و دوورى پرنسيپ و بەهايپن بنگەهين. ژ بهر شكاندنا تابووین ئيديۆلوژى، رەگەزى و زاگۆنپن تەنگ و توند يپن كۆمەلەپەتى و...هتد. فەلسەفە بياقەكى ب تنى نا وەرگريت، فەلسەفە گەھاندنا هەموو بياق و زانست ل سەر بنەمايى باوەرپيكرنا زاتەكى بلند، ئەزموون و ئەقلى يە. زانست ژى ب هاريكاريا فەلسەفە دگەهيتە قۇناغا گوهرينا شارستانپەت، ئانكو فەلسەفە بى زانست و زانست بى فەلسەفە نەشيت هەبيت. هزرپكە، دەما هيگل: فەلسەفە كريبە "لوژيكن ديالكتيكي"، ماركس: ب هزركرنەكا دى هات فەلسەفە كره "بنگەه چالديپن شۆرەشگيريا كاركرن" پاشى هايدىگەر: "بياقى فەلسەفە" د "بوون و زمانى" دا ئينا پيش و بەرى وان ژى كانت: "ب بنگەه" رهخەكرنا ئەقلى پراكتيكي " ئافاهيى وى دا ئافاكرن، وى دەمى ئەف ميتۆدە بوونە دەرگەه و ريكيپن مەعريفى بۆ دامەزراندنا هزر و فەلسەفە، هزر و فەلسەفە ژى پيگه بوونە بنەمايپن گوهرين و ئافاكرنا قۇناغين ژيانى. هەر هينگى ب هاريكاريا قان ميتۆدان ئەقل و هزرين شكەستى و دىروكين دوباره كرى، كەفتنە بەر بيژهنگا رهخە و راقەكرين هزرى و ژياتى يى، ئەز ئينكار ناكەم، كومه ژيدەرپن فەلسەفە نەبن، بەلى ئينكار دكەم، كومه خوه ل فەلسەفە نەكريبە خودان و فەلسەفە نەكريبە سەنتەرى بكارئينانا وەرارا ژيانى، لەورا دەمى دبينين ئيديۆلوژيپن مە تووشى شكەستن و رهقيني دەپن، گزنگە قەگەرينە فەلسەفا رهخنى ئەوا كانت دەست نيشانكرى، كو "پيدقيپه هەموو تشت بكەقنە بەر دادگەها رهخنى" ئەگەر فەلسەفە ژى نەشيا وان ئيديۆلوژيپن ژيانى بگوهرپت، پيدقيپه فەلسەفە

ب خوه رهخنی ل خوه بکهت، ژبه رکو فهلسه فه نه ب تنی تیگه ههکن زاتی یه، به لکو ئه و بۆ مه مرۆقان، وه کو ئاستی دیرۆکی، مه دهنی و شارشتانی پیدقییه کا سه ره کی ره هاگه ریئ یه. نموونه / ئه گه رهلسه فه نه بیت و وجودا وئ چ به ره مه یئ خوه یئ هزر و پيشكه فتنی نابن. دیسان د رووی پراکتیکی دا پینگا قا خوه یا کارکرن و به ره مه داریی نابیت! ئه ری ما ئه م وه کو تاك و جفاك بی نه نیاسینا فهلسه فی د شین ره خنه یا دیارده و دۆره یلی، کو هه یه بکه ین و بۆ هه ر کیشه یه کا هه بیت هه ولا نازاندنا پرسیاران بده ین؟ ملله ت ب بنگه هین فهلسه فی دهینه پیش و دبنه خوه دان فه ره نگیئ خوه یئ ئازاد و سه ره به خوه. ملله تی کول سه ر بنگه هی فهلسه فی ئا قا نه بییت، په یوه ندیئ وی ملله تی موکم نابن. ئیدیؤلۆژیئ وی ملله تی ژی ته نها دئ د فیزیکی بن و به ری کو د تیگه هین دی بگه هن دئ هه ولده ن ئه و تیگه هین گریدای هزر، بوون، فهلسه فه، زمان و هونه ری مرین و کوژن، دا کو دگه ل گو هه رین و دیارده یئ نوو و سه رده م ئه ف تیگه هه دووباره خه له ت ژ دایک بین. له ورا ماده م هوسا یه پیدقییه هه ر تیگه هه ک د ئاستی خوه دا به یته ژیانئ و ئازاد به یته ره خنه کرن و بکه فیتی خزمه تا جفاک و تاکی مرۆف دا. چۆنکو فهلسه فه به هایئ مرۆقی به ره م دئینیت و هه ر مرۆقه هه ول د دروستکرنا به هایئ فهلسه فی دده ت و دئینته زمان. له ورا ده رباره ی فهلسه فا دیرۆکی، هیگل ژیل سه ر وئ چهن دئ یئ کوک بوو، کو ئه و مرۆقی ژ ئاستی گیانه وه ری جۆدا دکه ت، دیالیکتیکا دیرۆکا فهلسه فی یه. هزرکرنئ په یوه ندی ب هه ر تشتی ژیانئ فه هه یه. ب تایبه تی ئه و بوویه ریئ د ناف جفاک و ژینگه هی دا درۆست دبن، راسته وخۆ په یوه ندی ب بریارین مرۆف و وئ ژینگه ها تیدا دژیت فه هه یه. وان بریاران ژی په یوه ندی ب بوونا مرۆقی وه ک چالاکیه کا هزی، قانونی، به ایئ ئه خلاق، که لتووری و سیاسی فه هه یه. د قئ هه فکیشئ دا مرۆف ب خوه ژیل سه ر درۆستکرنا هزر و ئیدیؤلۆژیا سیاسی و نه سیاسی، رۆشنیری و نه رۆشنیری، دادپه روه ری و بیدادی، ئازادی و بنده ستیئ و... هندیئ به شداره. له ورا جۆن راولز، ل سه ر وئ چهن دئ یئ کوک بوو، "کو دادپه روه ری، پیدقییه ل سه ر هزرا ئازاد و ئازادیئ به ره م به یته."

د قى ھاو كېشەيى دا ژيان پىرۆسەيەكا بى واتە نىنە، بەلكۆ پىرۆسەيەكا بەردەوامە د دروستكرنا چەمكىن گۆھەرىنى دا.كا چاوان سرۆشتەك ھەيە بۆ گۆھەرىنا وەرارەكا بەردەوام، وەسا ئەو تىشتى مرۆف ئى دكەت و دگۆھەرىت ھزركرن و دىرۆك ل سەر درۆست دىت گۆھەرىنا سرۆشتى مرۆقى بۆ گۆھەرىنا سرۆشتى جىھانى يە. ھەر ئەو تىشتە دگەل درۆست بوونا دىرۆكى ئى دا ژ داىك دىت و دمىت و ب دۆماھىك دەيت. ژ بەركو مرۆف بونەوەرەكى خوەدان برىارە ئاكنجىن دناف كۆمەلەكا كېشەيا نە. ئەو كېشە ل بەردەم ھزركرن و برىار و ھەلوپىستىن وى وەكو تاكەكەس سنۆردار و رىگرن. بەلى ئەو سنۆرداركرنە يا نەچاركرى نىنە، بەلكو دەست نەگەھىشتە ل بەردەم ھندەك ئامرازىن دىاركرى. تىشتى كو قى وىنەكرن و تىگەھىشتى ب فۆرمەكى تى ئى دىنايى قە گرېدەت، ھزر و مەعريفەيە. مرۆف چەند بەرەف خالىن رەشپىن و بى ئۆمىدى و لداوزىن قە بچن، دەرگەھ ل بەر ئەگەرىن گۆھەرىن و نوويخوازيما مرۆقى دا قەكرىنە، چونكو ئەو فۆرمىن، گۆھەرىنى ددەنە ژيان و دىنايى ھەر ھزر و تىگەھىشتىن مرۆقى ب خوە نە و ھەر مرۆف ب خوە دىن ھەلزارتىن خوە بكن و ل سەر نوو بوونىن خوە بەردەوام بن. بۆ نمونە سەردەمى ئەقرۆ سەردەمى پۆستمۆدىرنى يە. پۆستمۆدىرن دگەل چەمكى ھزركرنا مرۆقان ل سەر بىرۆباوہرا تەكنۆلۆژىيى فۆرمىن خوە ئاراستە دكەت، بى كو بکەقىتە نفا وەھمىن خوە شباوہرى و نە تىگەھىشتىن خەيالى دا. ھەر ژ بەرھندى، سۆكرات پەيوەندىا ھزركرنى ب ھزرا مرۆقى قە گرېدا يە، داكو ھزر و جىھان ل سەر نىھنىا نىاسىنى وەك دەستوورەكى ژيانى ھەر و ھەر بەردەوام بىت، و فەلسەفە ئى بەردەوام كارى خوە بکەت و پاراستىن ل ھۆشيارىا مرۆف و جىھانى بکەت. ب كورتى، فەلسەفە ل سەر ھەر دىاردەيەكا ژيانى دا ھەي چاقدىرەكا دلۇقانە و ئىداراكا وى گرېداى رۆناھىي و زانىنا كۆدىن ژيانى يە، ژيان ب خوە ئى بەرھەمى نىاسىن و لىگەرىان و كۆدىن فەلسەفە يە .

ژێدەران

- ئەلبێر کامۆ، مەرۆقی یاخی، وەرگیڕان: ئازاد بەرزنجی، چ 1، بلاو کەرەو: کیتبخانەی ئەندێشە - سلێمانی، 2012.

- ما هی الفسفة - برتراند راسل <https://www.youtube.com/watch?v=ydLc-Pptqrs>

- ئەفلاتون، کۆمار، وەرگیڕانی لە ئینگلیزیەو: د. محەمەد کەمال / 2008.

- فەلسەفەی هیگل، د. محەمەد کەمال، لیکۆلینەو: - چاپی یە کەم .

- هیگل، فەلسەفە و مودێرنیزم، لیکۆلینەو: فەلسەفی، نووسین: پېبین رەسوڵ ئیسماعیل - چاپی دووهم، چاپخانەی رەنج، 2004 .

- معرفت - شهاب الدین سەروردی. <https://www.youtube.com/watch?v=illk6rB8EPE>

- المدینة الفاضلة وأدلة وجود الله عند أبو نصر الفارابي | قصة الفلسفة في العالم الاسلامي |

الجزء الرابع، <https://www.youtube.com/watch?>

- چان پۆل سارتەر، ما الادب؟ ترجمة و تقديم وتعليق: الدكتور محمد غنيمي هلال، الطباعة و النشر والتوزيع - الفجالة - القايره .